

*Dimitrije Birač**

UDK 330.856:330.831.8
JEL Classification B14, B13
Pregledni članak

KRITIKA MISESOVE KRITIKE MARXA

Tema je rada kritika Misesove kritike Marxa. Rad se sastoji od šest dijelova i zaključka. Prvi dio pojašnjava hipotezu i motive ovog rada. Glavni predstavnik austrijske škole – Ludwig von Mises – kao radikalni kritičar Marxove ekonomske misli i Marxove misli općenito, najprije je morao proučiti ne samo njene temelje, nego ih i vjerodostojno prikazati. On to nije uspio i zato je njegova kritika Marxa falsifikatorska čime se dovodi u pitanje Misesov integritet i čast kao znanstvenika. Rad opisuje poglavlje po poglavlje Misesove knjige u kojoj on kritizira Marxovu misao i dokazuje Misesovu nekorektnost i nepoštenje kao znanstvenika i kao kritičara. Tako drugi dio daje kritiku Misesove kritike odabranih filozofskih temelja Marxove misli. Zatim u trećem dijelu se opisuje odabrana kritika političke misli Marxa. Četvrti dio donosi Misesovu kritiku Marxova poimanja ekonomskih pitanja, uključujući željezni zakon nadnice te krize.

Ključne riječi: Mises, Marx, kritika, marksizam, dijalektički materijalizam, filozofija

1. Uvod

Od svih škola ekonomske misli koje se kritički odnose prema marksističkoj školi, postoji jedna čija kritika ide izvan granica ovog svijeta. Kritika ove ško-

* D. Birač, mag. oec., vanjski suradnik na kolegiju Povijest ekonomske misli, Ekonomski fakultet - Zagreb. (E-mail: dimitrije.birac@gmail.com).

Rad je primljen u uredništvo 9. 6. 2014., a prihvaćen je za objavu 19. 12. 2014.

le, doslovno, kao da i nema uporište u realnosti. Ona je usavršila kritiku učenja Marxa i njegovih sljedbenika na taj način da svojim jednostavnim, pogrešnim i tendencioznim tvrdnjama lako privlači neutralnog čitatelja. Njeni glavni principi u kritičkom pristupu ne polaze od vjerodostojnosti, korektnosti, znanstvenosti, temeljitosti i razumijevanja kritičke materije. Ne, nju jedino zanima dokazivanje vlastitih apriornih teza izvlačenjem iz konteksta sumnjivih rečenica i tvrdnji kako bi se potom sastavila kritika. Koliko je pak ta kritika čvrsta može se samo pretpostaviti budući da su njeni temelji vrlo slabi.

Riječ je o austrijskoj školi ekonomske misli čiji su utemeljitelji Carl Menger i Friedrich von Wieser, a nastavljači i glavni predstavnici Eugen von Böhm-Bawerk, Ludwig von Mises i Friedrich von Hayek. Negdje poznata i kao bečka škola, austrijska škola ekonomske misli nastala u vrijeme kada je aktualizirana granična teorije korisnosti. Ova je teorija, uz sve svoje specifičnosti, vrlo protivnički nastrojena prema Marxovoj radnoj teoriji vrijednosti. Ne samo da se Marxova radna teorija godinama pokušavala (i još se pokušava) pobiti raznim dokazivanjima, nego se i teorijska zgrada izgrađena na njenim temeljima permanentno pokušava rušiti. Tog se posla već bio primio Böhm-Bawerk u svojoj poznatoj kritici Marxa. Njemu je odgovorio Rudolf Hilferding, član njemačke socijaldemokratske partije i autor djela *Financijski kapital*, a kasnije i Buharin, jedan od najpoznatijih ruskih marksista, ekonomskih teoretičara i vođa boljševičke partije, koji je pohađao njegova predavanja. Djelo potonjeg nosi naslov *Ekonomska teorija rentijerske klase* i detaljno kritizira metodologiju austrijske škole. Kritike marksizma kasnije će se primiti i Hayek koji je u svojim knjigama redovito pisao o Marxu i marksistima, a posebno o sudionicima ruske revolucije. Konačno, tog se posla latio i Mises.

Posljednji važi za eksperta u pitanjima marksizma i socijalizma i sljedbenici austrijske škole pri raspravama s marksistima obično upućuju ili se pozivaju baš na Ludwiga von Misesa. Oni ambiciozniji uzimaju u obzir Böhm-Bawerka i Hayeka (posebno njegovo djelo *Put u ropstvo*), ali u suštini dovoljan im je Mises. Njegovo djelo *Socijalizam: ekonomska i sociološka analiza* iz 1922. vrijedi kod njih za neprikosnovenu znanstvenu kritiku socijalizma i marksizma. Bilo bi za očekivati da jedan marksist podvrgne kritici upravo to djelo i pritom odgovori na sve optužbe austrijanaca uopće. U ovom radu polazimo drugim putem te se obraćamo trideset godina starijem Misesu i njegovim predavanjima koje je održao u San Franciscu u javnoj knjižnici 23.6. – 3.7.1952. i koja nose naslov *Marxism Unmasked: From Delusion to Destruction (Marksizam raskrinkan: od obmane do uništenja)*

Razlog zbog kojeg smo se odlučili na analizu njegovih predavanja leži u činjenici da austrijska kritika marksizma (čiji je ovdje predstavnik Mises) ima temeljnu slabost. Ona se očituje u nepravilnom i netočnom citiranju autora koji su predmet kritike kao i u nedovoljnom razumijevanju njihovih tvrdnji i misli. Mi nećemo pobliže ulaziti u metodološke postavke Misesa i ukazivati na njihovu teo-

rijsku neodrživost, nećemo analizirati Misesove teorijske postavke niti istraživati njihove implikacije. *Naš rad fokusiran je uglavnom na dokazivanje lažnog navođenja, krivog tumačenja i nedovoljnog razumijevanja Marxovog učenja od strane Misesa.* Ukoliko u tome uspijemo, onda je svako ozbiljnije teorijsko razmatranje Misesove (time i austrijske) kritike marksizma suvišno, jer se pokazalo da on nije ispunio temeljni uvjet za nju – detaljno poznavanje materije koju kritizira.

Sukladno tome odabrana su ova Misesova predavanja s tako tendencioznim naslovom i to kada nije bio premlad da bi ga se eventualno moglo osloboditi optužbe za falsificiranje. U ovim predavanjima on, sigurniji nego ikad prije, izlaže teoriju marksizma, dajući nam argumente za svoje tvrdnje i tako uvjeravajući publiku i čitatelje u svoje teze. Stoga, vidjet će čitatelj, mi pratimo Misesa kroz ona predavanja (prvih pet) u kojima on detaljno kritizira Marxa, dok se ostalim predavanjima ne bavimo.

Smatramo da je važnost ovog rada u tome što u našoj, barem novijoj, ekonomskoj misli ne postoji rad koji se bavi ovom temom, dakle temom falsificiranja Marxove misli. Istina, u nekim radovima su autori uzgred pisali o načinu na koji austrijska škola pristupa kritici marksizma, ali nitko još nije cijeli rad posvetio toj vrsti kritike i k tome pružajući dokaze. Moramo napomenuti da iako je sam tekst nešto duži, on bi bio barem višestruko veći da smo u obzir uzeli *sve* lažne navode Misesa. U toj šumi dezinformacija odlučili smo navesti i obraditi samo one koje su uz svu svoju važnost bile očigledne ili su bile eklatantan dokaz u prilog našoj hipotezi, strogo vodeći pritom računa o prostoru (širi opseg rada iznosi trideset i osam stranica.

Poruka ovog teksta može se svesti na sljedeće: pri kritici mišljenja i učenja nekog autora, nužno je prije svega proučiti *njegova* djela jer svako drugo proučavanje kritičara sadrži opasnost od navođenja na krivi put. Drugim riječima, da bi se ideje određenog autora mogle kritizirati, njih se najprije mora shvatiti. Pri tome je dužnost svakog kritičara da se pridržava načela integriteta i istinoljubivosti.

2. Kritika prvog predavanja pod nazivom „Um, materijalizam i sudbina čovjeka”

Prvo predavanje Mises započinje s onim ključnim u marksizmu, s Marxovom filozofijom historije. Shvatimo li nju, vrlo lako ćemo shvatiti marksizam i njegove namjere. Međutim, da bismo shvatili filozofiju historije koju Marx zagovara, Mises nas usmjerava na pravi put – Marxov materijalizam. Ali, kako Mises pojašnjava Marxov materijalizam? On ga definira dvostruko. Prva definicija, koja nam ovdje nije važna, kaže da se materijalizam odnosi na nešto materijalno - opipljivo,

poput kuće, nakita, odjeće, konačno poput novca i da materijalista ne zanimaju umjetnost, kultura itd. I danas se za neku osobu može reći da je materijalist u smislu da uživa u novcu i svemu onome što novac može kupiti. Druga definicija, prema Misesu, pojašnjava materijalizam kao „posebnu grupu rješenja predloženih na osnovni filozofski problem – odnos između ljudskog uma i duše s jedne, i ljudskog tijela i fizioloških funkcija tijela, s druge strane” (Mises, 2006: 17).

Smatramo da ovdje Mises čini veliku pogrešku zato što ne prepoznaje temeljni problem filozofije uopće, a posebno materijalističke. Naime, temeljni problem materijalizma nikako ne može biti odnos ljudskog uma (duše) i samog tijela i njegovih fizioloških funkcija. Čovjek je priroda, od nje neodvojiv dio i njegov primarni odnos jest odnos njega samoga i prirode, dakle svega onoga što nije čovjek. Ako čovjeka zanimaju tijelo i tjelesne funkcije, to je opet pitanje nužnosti opstanka u prirodi. Čovjek koji se bavi samim sobom – u Misesovom smislu – ne može opstati jer bi to značilo zatvoriti se u sebe i ne voditi računa o prirodi i prirodnim silama. Prema tome, osnovno je pitanje filozofije (materijalističke) ono o odnosu „naših misli prema vanjskom svijetu koji nas okružuje” (Deborin, 1960: 315). Odnos subjekta prema objektu – to je ispravni početak dotične filozofije, kao i filozofije uopće. Dok se, međutim, kod Misesa potvrđuje jedno drugo učenje – solipsizam. A ovaj je nužan tamo „gdje se kao polazna točka uzima *individualno saznanje*, tj. tamo gdje mislilac stoji na pozicijama *subjektivnog idealizma*” (ibid.: 29).

Mises, dalje, dijeli „te filozofske materijaliste” u dvije škole mišljenja od kojih je za naš rad važna druga škola¹ na koju ćemo i obratiti pažnju. Njezin temelj je fiziološka doktrina koju su, po Misesu, na primitivni način formirali Ludwig Feuerbach i Karl Vogt i to Marxovim „u ranim danima”. Glavna je ideja da su misli i ideje izlučevine (sekrecije) mozga. Iako ne sumnjajući u to da su fiziološki materijalisti tvrdili da je misao izlučevina mozga, u Marxovim spisima se spomenuta dva filozofa nigdje ne mogu naći u istoj rečenici i to s razlogom. Dok s Feuerbachom završava njemačka klasična filozofija, Vogt je tek jedan od primitivnih materijalista. Uostalom, on je i odgovoran za sukob s Marxom, o kojem ćemo saznati nešto kasnije u tekstu. Ovdje nam je bitnije Misesovo ‘saznanje’ da je Feuerbach svojom fiziološkom doktrinom utjecao na Marxa. Tko je god barem pročitao Marxove *Teze o Feuerbachu* koje označavaju kritiku i prekid s dosadašnjim francuskim materijalizmom i njemačkim idealizmom, taj zna da Marx Feuerbacha uopće ne spominje u Misesovom smislu. Za Misesa, nedovoljnog poznavatelja historije filozofije, Vogt i Feuerbach su vrlo slični. Ipak, jedan je učenik Hegelov koji je učinio kvalitativan iskorak u odnosu na Hegelovo učenje, a drugi je zastupao upravo fiziološki materijalizam. Da se Misesove tvrdnje ne mogu nikako pripisati Feuerbachu, pokazuje i njegov citat kojeg navodi Plehanov, od mnogih ruskih

¹ Prva škola mišljenja promatra čovjeka kao stroj.

marksista priznat kao ‘otac’ ruskog marksizma i kao najbolji popularizator ideja Marxa i Engelsa: „Knjiga prirode – izvrsno je rekao *Feuerbach* – nije kaos sasvim bez reda nabacanih slova, kaos u koji bi razum prvi unosio uzajamnu vezu i red, subjektivno i proizvoljno spajajući slova u rečenice sa smislom. Ne, razum odvaja i spaja stvari na osnovu obilježja koja su mu dala vanjska čula; mi odvajamo ono što je odvojeno u prirodi i povezujemo ono što je povezano u njoj; mi podređujemo jednu stvar drugoj kao uzrok i posljedicu zato što je takav njihov faktički, čulni, stvarni, predmetni uzajamni odnos” (Feuerbach prema Plehanov, 1962: 378). Iz navedenog bismo mogli postaviti pitanje Misesu ima li tu prostora za tvrdnju da je misao izlučevina mozga?² Sukladno Misesovom nepoznavanju ili nerazumijevanju Feuerbacha i utjecaju njegove filozofije na marksizam, možemo konstatirati da je Misesov tendenciozni i pogrešni zaključak da Marx pripada fiziološkom materijalizmu sasvim logičan.

Pa je onda za Misesa Marxov ‘fiziološki’ materijalizam pogrešan jer vodi u slijepu ulicu. Ako bi on bio spoznajno valjan, tada bismo u svakoj prilici mogli znati kako će svaki pojedinac reagirati. Ovdje se već nazire taktika predvodnika austrijske škole – Ludwiga von Misesa: treba dokazati da je Marxova filozofija apsurdna, ali filozofija koju je on, Mises, već unakazio. Potom tu unakaženu filozofiju verificira pomoću loših primjera, a sve na temelju slabog poznavanja historije filozofije. Kako drugačije objasniti brkanje Marxovog materijalizma od onog kojeg je konačno prevladao u *Tezama o Feurbachu*? Ali kako od početka Mises zna koji mu je cilj, on uopće nema problema pri dokazivanju ‘apsurdne’ Marxove filozofije.

Mises sam sebe opravdava *argumentum ad hominem*: „Nije lako vidjeti točno tko je utjecao na Marxa jer je ovaj bio mrzovoljan i zavistan (sic!)” (ibid.: 19). Možemo zaključiti da se svakog iole važnijeg mislioca može razumjeti kroz njegove idejne uzore jedino ako je ta osoba dobrohotna i ako je moralna vertikala! Iako Marx nije bio ni mrzovoljan ni zavistan, a to se vrlo lako može provjeriti čitanjem njegovih prepiski, sramotno je da jednom profesoru takve tvrdnje služe kao pretpostavke pri istraživanju.

Naredni logički slijed Misesa odnosi se na njegov zaključak da su se Marx i Engels „veselili svakoj novoj mašini, misleći da to znači da je socijalizam iza ugla” (Mises, 2006: 20). On je prvo konstatirao da se, iako Marx nigdje nije dao egzaktnu definiciju materijalnih proizvodnih snaga, nakon pregledavanja njego-

² Uzgred budi rečeno, ova izjava se veže uz Georgea Cabanisa (1750-1808) francuskog doktora i filozofskog materijalista. On je kazao da mozak luči misao, kao što jetra luči žuč, ali je i ta misao bliža stvarnosti od nekih metafizičkih brbljanja koja odvajaju misao od mozga i moždanih procesa (vidi Huxlyev citat u Plehanov, 1953: 149). Pitanje zašto to Mises nije provjerio, nego izjavu pripisuje Vogtu ili Feuerbachu, naprosto je retoričko pitanje.

vih spisa može vidjeti da su materijalne proizvodne snage zapravo alati i strojevi. Potom navodi citat iz *Bijede filozofije* kojim Marx tvrdi da dok ručni mlin proizvodi feudalizam, parni mlin proizvodi kapitalizam. Slijedimo li Misesa, logično je za očekivati da nam Marx za proizvodnju socijalizma isto tako priprema neki novi stroj, zasad još neotkriven. Rezimirajmo u Misesovom stilu: proizvodne snage su strojevi, strojevi su proizveli kapitalizam pa će proizvesti i socijalizam. *Ergo*, radujmo se novim strojevima! Može li se znanstvenim nazvati ovo rezoniranje Ludwiga von Misesa? Ne može.

Prije svega, krenimo od istine. Marx u *Teorijama o višku vrijednosti II* kaže što podrazumijeva pod proizvodnim snagama: „(...)podjela rada, mašinerija, primjena prirodnih snaga i nauke na privatnu proizvodnju” (Marx, 1972:422). Adolf Dragičević tvrdnju nadopunjuje i piše da su „proizvodne snage potčinjene prirodne sile, plodnost zemlje, plovne rijeke, sistem djelujućih sredstava za rad, primjena kemije u industriji i zemljoradnji, transport, ljudska zajednica, iskustvo i naobrazba proizvođača, podjela rada, nauka, kooperacija itd.” (Dragičević, 1965: 171). Mises cijelo vrijeme ne može doći do zaključka da proizvodne snage nisu isključivo opipljive stvari, stojevi i alati.

Što nam o svemu tome može reći Marx? „Društveni odnosi tesno su skopčani s proizvodnim snagama. Stičući nove proizvodne snage, ljudi menjaju svoj način proizvodnje, a menjajući način proizvodnje, menjaju i sve svoje društvene odnose. *Ručni mlin dat će vam društvo s feudalnim gospodarima, parni mlin društvo s industrijskim kapitalistima*” (Marx, 1946: 94, kurziv D. B.).

Kad neutralni čitatelj pokuša razumjeti Marxov citat u Misesovoj režiji, koju su kasnije prihvatili ostali članovi austrijske škole poput Hayeka i drugih, ispada da je Marx tvrdio da jedan stroj proizvodi jedan društveni sistem. Upravo tako! Mi smo prije u tekstu naveli citat u kojem je sadržana rečenica koju je Mises lažirao. I što taj citat kaže? Samo to da svako društvo na određenom stupnju razvoja čine određene proizvodne snage i proizvodni odnosi, odnosno da su, u ovom slučaju, kapitalističke proizvodne snage nekompatibilne s feudalnim proizvodnim odnosima³ i *vice versa*.

Međutim, Mises nije smatrao proizvodnim snagama samo alate, iako je tako jednostrano izjavio. U tome je problem s njegovim načinom izlaganja – on konstatira nešto pogrešno, a zatim to ispravlja čineći sljedeću pogrešku, ali u drugoj tezi. Tako Mises proširuje svoju misao o alatima kao proizvodnim snagama, konstatirajući da „alati ne padaju s neba. Oni su proizvodi idejâ”. Sljedeće rečenice u njegovom tekstu svode se na ovu misao: kako su alati proizvodi idejâ, onda je paradoksalno da Marx pokušava objasniti razvoj ideja pomoću alata. A da bi se

³ Štoviše, uvjerali smo se na temelju podosta primjera da kapital radikalno i brzo uklanja zaostale odnose jednom kad društvo za koje su oni karakteristični dođe s njim u kontakt.

mogli pojaviti alati i strojevi, nužna je podjela rada koja ne može postojati bez konačnog postojanja idejâ. Mises potom poentira: „Porijeklo ovih idejâ ne može se objasniti nečim što je moguće samo u društvu, a koje je i samo proizvod idejâ” (Mises, 2006: 20).

Teško se oduprijeti dojamu da je Mises idealist u filozofskom smislu i to na daleko nižoj razini od njemačkih idealista i da je onda logično da niti može niti želi razumijeti Marxa.⁴ Vidjeli smo da je on sveo Marxovu filozofiju na jedan paradoks – ideju proizvodi ideja. Ali Misesu je posve nepoznato pitanje o utjecaju materijalne okoline i svega što nju čini kao totalitet, na proizvodnju strojeva i alata, konačno i na podjelu rada. Da, ideje su proizvele strojeve i alate, uostalom Marx je još u *Kapitalu* i napomenuo jednu od ključnih razlika između čovjeka i životinje – prvi uvijek ima u glavi ono što će kasnije izraditi; ali te ideje nisu apstraktne, one su uvjetovane. Društvo ne koristi luk i strijelu ako se bavi ribarstvom ili, obrnuto, ono ne koristi mreže i udice, ako ga okružuje kopno puno divljači. Neke zemlje imaju daleko razvijeniju mašineriju za vađenje nafte, dok kod drugih ona uopće ne postoji. Na primjer, jedna Češka ne može postati pomorska sila. Proizvodnja strojeva, točno kaže Mises, nije pala s neba, ali nije tako jednostavno došla ni samo iz ideje. Prema tome, alate i strojeve određuju onakve ili ovakve potrebe, a one su uvjetovane okolinom i društvom, a nipošto primarno idejom.

Slično je i kod podjele rada. Društvena podjela rada i svijest međusobno su usko povezani, ali podjela rada, priznao to Mises ili ne, inicijalno ne ovisi o volji čovjeka, nego o njegovoj potrebi. Da bi čovjek preživio, on mora proizvoditi, a kako on ne bira gdje će se roditi, onda za proizvodnju materijalnog života koristi ono što mu je pri ruci. Društvenu podjelu rada uvjetuju još i geografski i prirodni položaj određene zajednice i društva. Analogno tome, tehničku podjelu rada unutar poduzeća uvjetuju potrebe tog poduzeća, koje i same trpe njeno povratno djelovanje. Ideje nadležnih osoba, koje imaju određene predispozicije dakako, jesu izraz ove dinamike.

Međutim, Mises ide dalje: „(...)Marx i Engels, koji su tvrdili da je proleterski um drugačiji od buržoaskog uma, bili su u nezgodnoj poziciji. Pa su u *Komunistički manifest* umetnuli sljedeći odlomak da raščiste stvar: ‘Kad vrijeme dođe, neki se članovi buržoazije pridružuju ustaničkim klasama.’ Prema tome, ako je za neke ljude moguće da se oslobode zakona klasnih interesa, onda taj zakon više nije opći zakon” (Mises, 2006: 23).

⁴ Da smo u pravu pokazuju sljedeće tvrdnje iz djela *Ekonomija i pobuna protiv razuma*: „ideje stvaraju istoriju, a ne istorija ideje(...) Duh – mistični primarni pokretač – operiše u skladu sa određenim planom. On vodi čoveka kroz razne preliminarne faze do konačnog blaženstva socijalizma” (Mises, 2013). Osim što je prva tvrdnja idealistička definicija *par excellence*, vidimo da i kod kritike socijalista Mises ne može, a da tu kritiku ne pretvori u idealističko piskaranje.

Iz priloženog citata može se vidjeti Misesovo razmišljanje: Marx i Engels grade svoje učenje o ideologiji na razlici radničkih i buržoaskih umova koje direktno određuju klasni interesi. Premda tako strogu tvrdnju Marx i Engels nikada nisu izrekli, Mises im je svejedno pripisuje i nastavlja o tome da su oni shvatili da nisu radničkog porijekla, odnosno da njihov um nije radnički, a željeli su se staviti na čelo radničkog pokreta. Jedino rješenje koje su imali na raspolaganju, a Mises na nj upućuje, jest da se vrate u prošlost, točnije u kasnu 1847. te dopišu jedan odlomak u kojem priznaju da se „neki članovi buržoazije” ipak mogu pridružiti radnicima. Ovim su povratkom i aneksom Marx i Engels riješili stvar. Ali, primjećuje Mises, stvar ipak nije u potpunosti riješena zato što njihov zakon, prema kojem se pojedinac nikako ne može osloboditi svojih klasnih interesa, tada prestaje biti opći jer postoje neke iznimke.

Ovakvo Misesovo shvaćanje zakonitosti jednostrano je i vodi jedino u slijepu ulicu. Marx nije shvaćao zakonitosti tako kruto kao što mu pripisuje Mises zato što bi to u suprotnom značilo da je čovjeku pripisivao samo pasivnu ulogu u historiji. Kamo bismo, napokon, stigli kada bismo zakonitosti shvaćali na Misesov način? Znači li postojanje aviona da zakon gravitacije ne vrijedi? Naravno da ne.

U vrijeme kriza i revolucija stvari se kreću i mijenjaju tolikom brzinom i intenzitetom da i pojmovi koji izražavaju te promjene poprimaju nova značenja. Suština stvari je prepoznati to i osvijestiti se o postojećim klasnim interesima te, konačno, uvidjeti progresivnost određene klase i potom odlučiti o vlastitom djelovanju. Prema tome, nema ničeg čudnog što su se Marx i Engels kao pripadnici druge klase pridružili radničkoj klasi. Oni su postali svjesni progresivnosti radničke klase i stavili se njoj na raspolaganje. Vrlo je upitno na koji bi način njih dvojica uopće i došla do te spoznaje da nisu pripadali građanstvu. Upravo taj klasni položaj i društvene i kulturne posljedice koje nosi sa sobom omogućio im je da dođu u situaciju u kojoj mogu razviti potrebnu samosvijest. Ali to ne znači da su tim putem automatski išli od reda svi pripadnici sitne i velike buržoazije. To samo pruža odgovor na pitanje zašto se dotično učenje pojavilo baš u onom, a ne u nekom drugom, vremenskom i prostornom kontekstu.

Teško je povjerovati da je Mises neznalica jer u sljedećem primjeru vidimo da se on još jednom služi krivotvorenjem i zavaravanjem čitatelja kada tvrdi da je „Marx je rekao, kao i Hegel, da je povijest bila u prošlosti, ali da više neće biti povijesti kad dostignemo zadovoljavajuće stanje” (Mises, 2006: 24). Zatim iz toga slijedi zaključak da je Marx „usvojio hegelijanski sistem” (ibid.). Još jedan dokaz uvaženog profesora Misesa koji jedno kompleksno filozofsko učenje svodi na kratku rečenicu, koja mu služi za dokaz je li Marx uz Hegela ili nije.

Što se tiče Marxove izjave o povijesti u prošlosti, čujmo što on o tome zaista ima za reći: „Buržoaski odnosi proizvodnje su posljednji antagonistički oblik društvenog procesa proizvodnje, antagonistički ne u smislu individualnog antago-

nizma, nego antagonizma koji potječe iz društvenih životnih uvjeta individua, ali u isti mah proizvodne snage koje se razvijaju u krilu buržoaskog društva stvaraju materijalne uvjete za rješenje tog antagonizma. Zato se s tom društvenom formacijom završava *pretpovijest* ljudskog društva” (Marx, 1956: 9, kurziv D. B.). Marx nije tvrdio ono što mu Mises ovdje imputira, nego upravo suprotno. Kada odnosi proizvodnje u kojima je antagonizam klasa nužan uvjet za bilo kakav napredak dođu svom kraju, tj. kada se stvore uvjeti za nove odnose proizvodnje koji ukidaju raniji oblik, tek tada će započeti povijest čovječanstva.⁵ Zato što će tada problem proizvodnje materijalnog života preuzeti društvo i to na svjesni i planski način, pa će se svaki pojedinac u punom smislu riječi posvetiti vlastitom razvoju.

3. Kritika drugog predavanja pod nazivom „Klasni sukob i revolucionarni socijalizam”

Drugo poglavlje Mises započinje konstatacijom da su za Marxa interesi „nezavisni od ideja i misli čovjeka” (Mises, 2006: 26). Nadalje, za Marxa je socijalizam „idealni sistem” za radnike. Vrlo je karakteristično da se koriste termini poput „idealnog sistema” jer oni opet ukazuju na pristranost našeg kritičara s pozicija idealizma. Tko je pročitao makar i nekoliko radova Marxa, naišao bi na zaziranje od upotrebe takvih termina. Marxu njegova filozofija i metoda nisu dopuštale da koristi termine poput idealno, pravedno, dobro, itd. u apsolutnom smislu. Ako ih je ponekad i koristio, bilo je to ili u političkim programima (kad ih je kritizirao) ili da odgovori rječnikom kritičara. Za dijalektičara Marxa ne postoje apsolutni, metafizički pojmovi, stoga Mises uvelike griješi što Marxu imputira ovakve besmislice.

Nakon toga, Marxu se imputira misao da klasni interesi određuju mišljenje pojedinaca i da onda takva situacija „uzrokuje nepomirljive sukobe između raznih klasa” (ibid.). Izgleda da se Mises zapetljao u vlastitu mrežu zamki. O čemu je riječ? Prvo je rekao da je za Marxa interes nešto nezavisno od ideja i misli, a potom da taj ‘nezavisni’ interes određuje (dakle, stavlja ih u naročitu zavisnost!) te iste misli. Mi ne možemo raspravljati ovdje s Misesom, kada ni on sam ne zna zapravo što želi reći.

Mises se dalje baca na Marxov rad iz *Nadnica, cijena i profit* (1865). Nužno je navesti veći dio Misesova citata da se vidi specifičnost situacije. Marx je, prema njemu, u tom radu i predavanju „ukazao da su metode sindikalnog pokreta vrlo

⁵ Netko može tvrditi da na ovom mjestu cjepidlačimo oko pojma ‘povijest’, ali kad je riječ o takvom nepoštivanju i nekorektnosti prema Marxovim tvrdnjama koje čini Mises, nužno je upozoriti na svaki detalj.

loše i da moraju biti promijenjene. Parafraziram (!): sindikati žele poboljšati sudbinu radnika unutar okvira kapitalističkog sistema – to je beznadno i beskorisno. Unutar okvira kapitalističkog sistema ne postoje šanse za poboljšanje radničkog položaja... Sindikati moraju napustiti tu ‚konzervativnu‘ politiku; moraju se prilagoditi revolucionarnoj politici. Moraju se boriti za ukidanje najamnog društva (!) i raditi na dolasku (!) socijalizma” (ibid.). Mises psihoanalitički zaključuje da Marx ipak „nije imao hrabrosti” objaviti ovaj rad za vrijeme života.⁶

Neupućenom čitatelju ovaj citat ne znači ništa niti vidi u njemu problem. Ali onome koji poznaje Marxov rad, ovo je skandalozno teški falsifikat i još jedno sredstvo Misesovog obračuna s Marxom. Ovdje su bilo čije riječi suvišne, osim Marxovih. Prvo pogledajmo što je Marx pisao Engelsu na dan izlaganja (20. 5. 1865.): „Večeras je izvanredna sjednica ‘Internacionale’. Stara dobričina Weston (stari Owenist) postavio je dvije teze (...) :

1. Da opći porast nivoa nadnica ne bi radnicima ništa koristio;
2. Da zbog toga itd. sindikati djeluju štetno.

Od mene se, naravno, očekuje da ga pobijem(...)” (Marx, Engels, 1959: 298).

A pogledajmo što kaže u samom izlaganju ili radu: „(...)znači li to da radnička klasa treba da se odrekne svog otpora protiv nasilja kapitala i da napusti svoje pokušaje da što bolje iskoristi povremene šanse za prolazno poboljšanje svog položaja? *Ako bi radnička klasa tako postupila, ona bi sama sebe degradirala na stupanj bezlične mase upropaštenih jadnika kojima više nema spasa. Ako bi oni u svojim svakodnevnim sukobima s kapitalom malodušno popuštali, oni bi time bezuvjetno lišavali sami sebe sposobnosti da započnu bilo kakav širi pokret*” (Marx, 2009: 163, kurziv D. B.)

Prema tome, ako Marx jasno i glasno kaže da se radnička klasa (putem sindikata) treba i mora boriti protiv kapitala i njegovih posljedica, kako onda to Mises pretvara u tvrdnju da ne samo da se ne treba i ne mora boriti, nego da je ta politika štetna? Ovo je najobičnije podmetanje.

Najvažniji dio ovog poglavlja sastoji se u Misesovoj tvrdnji da je „Marx vjerovao u željezni zakon nadnica” (Mises, 2006: 28). Stoga ćemo sljedeće redove posvetiti tim tvrdnjama.

Prvo što se tiče željeznog zakona nadnica, u koji je Marx navodno vjerovao, Mises ga čitatelju pojašnjava na svoj osebujni način. Taj zakon „svodi radnike na mikrobe” (ibid.). Nivo nadnica određen je količinom hrane i drugih potreština

⁶ Uopće, kod Misesa svaki problem uzrokuje kod Marxa da ovaj odloži svoje radove za kasnije. Tako u djelu *Ekonomija i pobuna protiv razuma (I)*: „Marxova jedina reakcija na marginalnu teoriju vrednosti bila je *odlaganje objavljivanja* kasnijih tomova njegovog glavnog dela. Oni su postali dostupni javnosti tek nakon njegove smrti” (Mises, 2013, kurziv D. B.).

za održavanje i reprodukciju radnika i njegove djece. Slijedom toga, ako se nivo podigne, poveća se i broj radnika, a onda ovo povećanje smanjuje nivo nadnica. Ovdje Mises namjerno brka, isprobanom taktikom, Marxovu definiciju o vrijednosti *radne snage* i definiciju buržoaskih ekonomista o vrijednosti rada. Dakle, Marx je strogo razlikovao radnu snagu i rad, kao i vrijednost radne snage i njenu cijenu. Cijena radne snage, odnosno plaća, gotovo se nikad ne poklapa s njenom vrijednosti. Dakle, plaća za Marxa nije ono što radnik dobiva za svoj dnevni, tjedni, mjesečni rad, nego je cijena njegove robe, radne snage⁷.

Ipak, da ne bismo samo opovrgavali Misesa, čujmo što Marx i Engels kažu o tom zakonu. „Za našu partiju bio je ogroman moralni poraz što je dopustila da joj se oktroira ‘gvozdeni zakon najamnine’ i druge Lassalleove fraze” – piše Engels Augustu Bebelu 12.10.1875. (Engels, 1973: 125, kurziv D.B.). U *Kapitalu*, kao da je znao za što će ga Mises kasnije teretiti, Marx piše: „Uzevši u cjelini, opća kretanja najamnine *upravljaju se isključivo* prema širenju i skupljanju industrijske rezervne armije koja odgovara periodičnim mijenama industrijskog ciklusa. Njih dakle *ne određuje* kretanje apsolutnog broja radničkog stanovništva, nego promjenjivi odnos između aktivne i rezervne vojske na koje se radnička klasa dijeli...

(...)Ipak je to dogma ekonomista(...) uvećana najamnina potiče radničko stanovništvo na brže množenje... Padanje najamnine postepeno prorjeđuje radničko stanovništvo(...) niska najamnina koči umnožavanje radničke klase(...) *Da, krasne li metode kretanja za razvijenu kapitalističku proizvodnju!* (...)Politički ekonomist *umišlja* da vidi ‘gdje i kako’ s povećanjem najamnine nastupa apsolutno uvećanje broja radnika, a s apsolutnim uvećanjem broja radnika smanjivanje najamnine(...)” (Marx, 1947: 566-568, kurzivi D. B.).

Kao što se vidi iz priloženog, Marx nije zastupao niti vjerovao u željezni zakon najamnine. Osim što je koristio dijalektičku metodu u proučavanju kapitalizma pa *eo ipso* nije mogao zastupati željezni zakon, on je razlikovao i radnu snagu od rada, pri čemu je cijenu radne snage, a ne rada, uzimao za najamninu. Zaista se čini kao da Mises nije čitao *Kapital*.

Nakon što je u potpunosti pogrešno pripisao Marxu spomenuti zakon, Mises ide dalje te tvrdi: „Postoji nerješiva proturječnost između Marxove ideje željeznog zakona nadnica(...) i njegove filozofije povijesti, koja drži da će radnici sve više osiromašiti dok se ne budu pobunili i tako uzrokovali socijalizam. Naravno, obje su doktrine neodržive. Čudesno je što tijekom stotinu godina od Marxovih djela nitko nije ukazao na tu proturječnost” (Mises, 2006: 28). Smisao Misesove tvrdnje jest

⁷ „I sada, kad u našoj partiji ovo shvaćanje (da je najamnina cijena radne snage, a ne rada, op. D. B.) sve više i više sebi krči put, udara se nazad k Lassalleovim dogmama, mada bi se sad moralo znati da Lassalle nije znao što je najamnina nego je, povodeći se za buržoaskim ekonomistima, privid uzeo za suštinu stvari” (Marx, 1973: 107). Ovdje vidimo da se u *Kritici gotskog programa* Marx osvrnuo na taj značajni problem željeznog zakona.

da zdrav razum ne može u isto vrijeme zastupati zakon po kojemu nadnice ne mogu pasti ispod određene razine (to bi značilo nestašicu radnika) te daljnju pauperizaciju radnika. Naš je kritičar zadovoljan jer je pronašao ključnu proturječnost dotične Marxove teorije te tako dokazao njenu nedosljednost. Postoji samo jedan problem. Marx *nije zastupao* željezni zakon nadnica. Sve Misesove tvrdnje padaju u vodu budući da je imao lažnu (ne samo pogrešnu) pretpostavku o Marxu u željeznom zakonu, pa je nama čudesno kako je takvo 'otkrice' uopće „čudesno” Misesu.

Ovaj je primjer izuzetno važan jer ukazuje na Misesov *modus operandi* ne samo u ovom radu, nego u svim njegovim djelima koja se tiču Marxa, marksizma i socijalizma. Dakle, Mises *a priori* donese sud o Marxu koji je negativan iz njegove pozicije i potom taj sud svom silom 'argumenata' želi dokazati. Umjesto čitanja i proučavanja Marxovih djela nakon čega bi izvukao nužne zaključke, Mises radije bira (a njegova publika to cijeni) unaprijed iskonstruirane tvrdnje koje će onda unakaženi citati iz Marxovih knjiga samo potvrditi. Nešto što će Marx zaključiti u svom književnom stilu nakon nekoliko stranica uvoda i analize, Mises će uzeti kao dogmu, kao njegov jedini iskaz jer se podudara s onim što želi krivotvoriti⁸.

Mises nastavlja kanonadu pa tvrdi da je Marxovu teoriju „uništio” (!) to što nije uočio da je glavna karakteristika kapitalizma proizvodnja velikih razmjera za masovne potrebe i da je glavni cilj kapitalista „proizvoditi za široke mase” (ibid.: 29). Marx je imao drugačiju metodu koju Mises nije shvatio, stoga je upravo uočio glavnu osobinu kapitalizma, odnosno razvijene robne proizvodnje. Ako on nije uočio važnost proizvodnje velikih razmjera, čemu onda poglavlja o mašineriji i krupnoj proizvodnji u *Kapitalu*? Tko je god čitao njegova djela, lako je mogao doći do zaključka o masovnoj proizvodnji, ali i do zaključka da u sistemu u kojem je roba osnovni oblik i radna snaga poprima oblik robe, a to je specifična razlika kapitalizma u odnosu na ostale načine proizvodnje.

Ali pogledajmo jednu zanimljivu činjenicu. Mises utvrđuje glavni cilj kapitalista, pa prema njemu, kapitalist ulazi u posao samo zato, ili barem ponajviše zato, da bi proizvodio za mase. Njemu je profit na sporednom mjestu. Mises ovdje jasno pokazuje apologetsku osobinu koja mu zamagljuje pogled na ekonomsku stvarnost. U njegovim je očima kapitalist čovjek koji se nadasve brine o tuđim potrebama. Međutim, prava je istina da je svakom kapitalistu na prvom mjestu profit. U posao on i ulazi da bi ostvario dobit, ali kako on ne djeluje izvan društva, on se ujedno mora brinuti i o društvenim potrebama. A baš je to Marx imao na umu kada je rekao da je kapitalistu manje važno koju robu proizvodi, a važnije ostvaruje li njena prodaja dobit. Dakle, cilj je proizvesti višak vrijednosti (profit),

⁸ Usput rečeno, tu su metodu revno preuzeli ostali austrijanci pa su tako ukazivali na Lenjinovu definiciju po kojoj je socijalizam jednako elektrifikacija plus sovjetska vlast, da bi boljševike prikazali kao neke sumnjive tipove sklone čudnim definicijama.

a sredstva su robe, odnosno društvene potrebe. Da je ova konstatacija točna vidi se iz činjenice da kapitalisti proizvode za kupce najviše i prije svega računajući na *njihovu kupovnu moć*. Prema tome, neka čitatelj sam procijeni je li objektivnija (znanstvenija) Marxova analiza kapitalista ili Misesova apologija.

4. Kritika trećeg predavanja pod nazivom „Individualizam i industrijska revolucija”

Na početku ovog predavanja Mises naglašava ulogu individue u povijesti i ulogu koju mu, navodno, pridaje Marx. Dobro je poznato koliko je liberalima značajna individua, a pogotovo austrijskoj školi koja je to tumačenje podigla na višu (ne i kvalitetniju) razinu.

Mises započinje svoje krivotvorenje klasičnog marksizma tvrdeći da je po Marxu i Engelsu „pojedinač beznačajna stvar u očima nacije” i da oni „negiraju ulogu pojedinca u historijskom razvoju. Prema njima, historija ide svojim vlastitim putem” (ibid.: 34-35).

Namjerno smo naveli nekoliko tvrdnji zaredom, da bismo dobili bolju sliku Misesove kritike. A ona u suštini glasi: Marxu je pojedinac nebitan (za razliku od austrijanaca koji na pojedincu, ali Robinsonskom, grade čitavu teoriju), historija se razvija ne pitajući njega ni za što, a ako se ovaj odvaži te se uzdigne nad historijskim razvojem, to ionako ništa ne znači jer ako nema njega, doći će netko drugi.

Prije nego što krenemo odgovarati na kritiku, treba napomenuti da našem kritičaru osim dubljeg poznavanja marksizma nedostaje i dijalektički pogled. On ne može shvatiti, a to će se vidjeti u nastavku, važnost kretanja, da je to kretanje permanentno i da iz njega proizlaze mnoge proturječnosti koje se u sintezi dokidaju; i da stalno treba imati na umu da je riječ o totalitetu. Priroda je totalitet i to što je razum dijeli i sastavlja, što razum apstrahira i konkretizira, što on, konačno, sistematizira i klasificira, ne znači da to čini i sama priroda. Priroda je jedinstvo svega, ona ne poznaje sisavce, glavonošce i bezbroj drugih rodova, vrsta itd. Društvo bez prirode ne postoji, stoga nikad ne smijemo gubiti vezu između društva i prirode.

Čujmo sad što Marx kaže o shvaćanju historije i što se može primijeniti na Misesa: „(...) primarno kod svakog shvaćanja historije jest to, da se ova osnovna činjenica (proizvodnja materijalnog života, op. D. B.) promatra u cjelokupnom svom značenju i opsegu(...)” (Marx, Engels, 1967: 373).

Sljedeće je pitanje što je historija. Iako smo ranije naveli da je Marx činio razliku između historije i prehistorije, u smislu da se potonja završava ukidanjem posljednjeg oblika antagonističkog odnosa proizvodnje, možemo navesti što Marx misli pod dosadašnjim ljudskim razvojem za koji se uvriježilo ime historija.

Za njega je historija „slijed pojedinih generacija” od kojih svaka koristi u svoju svrhu, dakle svrhu reprodukcije materijalnog i biološkog života, proizvodne snage koje je zatekla, koje su joj predane od prethodnih generacija i koje će ona predati budućim generacijama. Posebno je svojstvo svake generacije da ona s jedne strane nastavlja naslijeđenu „djelatnost” pod sasvim izmijenjenim okolnostima, a s druge strane s „potpuno izmijenjenom djelatnošću oblikuje stare okolnosti” (ibid.: 392-93). U osnovi je dosadašnje ljudske historije borba s prirodom i prirodnim silama te sve veće ovladavanje i kontrola nad njima. Na ovo je čovjek primoran, jer ako ne proizvodi, ako ne izmijenjuje materiju s prirodom, ako ne upregne prirodne sile, on, kao dio prirode, neće opstati. Iz te egzistencijalne potrebe, čovjek osvaja prirodu i sve je više stavlja sebi u službu. Ovaj proces veže uz sebe i sve dosadašnje načine proizvodnje od kojih se kapitalizam pokazao najboljim. On je omogućio daleko najveći pomak u borbi s prirodom. Međutim, ovaj je sistem razvio (i nastavlja razvijati) preduvjete za budući način proizvodnje koji će egzistencijalna pitanja ljudske rase rješavati društvenom suradnjom i planom, a ne tržištem i klasnim antagonizmima.

Kad smo ovo rekli i kad smo vidjeli koliko je ulogu Marx dao čovjeku, kako se onda može tvrditi da se čovjek zanemaruje ili da je historija naprosto nešto što prolazi nezavisno od čovjeka. Pa čovjek stvara historiju! I upravo je suština Marxova učenja da će po prvi puta, ukidanjem kapitalizma, čovjek stvarati historiju svjesno, da neće tumarati kao slijepac u gomili, da neće morati gaziti po drugom čovjeku da sebe spasi. Međutim, s tim Mises nije zadovoljan. On želi nekog pojedinca *in abstracto*; pojedinca koji ne postoji nigdje, osim u njegovoj mašti i koji je u svemu slobodan, a sloboda se, naravno, također promatra kao jedan pojam po sebi. Ovo proizlazi, uostalom, iz toga što Mises smatra da „ideje stvaraju historiju” (Mises, 2013). Zbog toga on upada u zamku koju je Marx odavno bio predvidio i sada Misesu kao da sugerira: „Dok u običnom životu svaki trgovac znade odlično razlikovati ono što neko tvrdi da jest, od onog što je on stvarno, dotle naša historiografija (u ovom slučaju možemo reći: naš kritičar, op. D. B.) još nije došla do te trivijalne spoznaje. Ona vjeruje svakoj epohi na riječ, što ona o samoj sebi kaže i uobražava” (Marx, Engels, 1967: 397).

Možemo prijeći na užarenu točku, na koju se svi liberali pozivaju – uloga pojedinca (ličnosti) u povijesti. Istina, ovdje Marx i Engels pojedincu nisu davali svemoćnu ulogu, kakvu mu pripisuje Mises i zato ih ovaj napada. Za njega je pojedinac taj koji pokreće historiju i to kao instrument neke velike ideje koja nema uporišta u određenim materijalnim okolnostima, nego se kreće sama od sebe. Obično se kao primjer uzima ideja slobode. Tako ta ideja lebdi u zraku i vodi svakog pojedinca, koji onda upravlja historijom i pobjeđuje mnoge zapreke do konačne pobjede slobode. Paradoks svega jest da ti zagovornici imaju na umu konkretnu slobodu, slobodu u određenom vremenu i određenom prostoru, dok zagovaraju apstraktnu slobodu, slobodu koja je opet konstrukt nekog uma koji realno postoji.

Marx i Engels negirali su, naravno, takvu ulogu pojedinca – svemoćnog spasitelja. Međutim, oni su njemu dali veliku ulogu, ali u *određenom prostoru i vremenu*. Dakle, on ne može radikalno promijeniti neposredni tijek historije, ali na taj tijek može itekako utjecati. Zahvaljujući njemu, stvari se mogu ubrzati ili usporiti, razviti ili zakržljati. Konačno, i on sam (njegov um) jest proizvod vremena u kojem živi. Ali, bolje je navesti neke citate, jer kao što smo naveli, nije nam cilj isključivo zagovaranje Marxovih teorija, nego i pružanje čitatelju na uvid njegovih napisanih misli koje Mises tako ustrajno negira.

Da je Marx smatrao da je pojedinac (pojedinci) važan, pokazuje i pismo njegovom prijatelju i liječniku Kugelmanu gdje piše: „naravno da i same ove slučajnosti ulaze u opći tok razvitka i da se opet kompenziraju drugim slučajevima. Ali ubrzavanje i usporavanje mnogo zavise od takvih ‘slučajnosti’, među kojima figurira i ‘slučaj’ karaktera ljudi koji iz početka stoje na čelu pokreta. *Presudno* nepovoljni ‘slučaj’ ne treba ovog puta nipošto tražiti u općim uvjetima francuskog društva, nego u prisutnosti Prusa u Francuskoj i u tome što oni stoje pred samim Parizom” (Marx – Engels, 1957: 27, kurziv D. B.). Ovdje se misli na događaje vezane uz Parišku komunu i kao što vidimo, za Marxa je odluka pala zbog Prusa, na čijem je čelu, možemo se složiti, bio Bismarck.

Ako se čitatelj pita što Marx ima na umu kada govori o „slučajnostima”, onda se objašnjenje nalazi kod Engelsa koji piše da nesvjesni i neplanski način na koji ljudi *prave svoju historiju* (i tu je opet dokazano da za Marxa i Engelsa ljudi stvaraju vlastitu historiju) uzrokuje razna „ukršćavanja” njihovih težnji koje, pored nužnosti, uzimaju „dopunski oblik” slučajnosti.

Još eksplicitnije je on pojasnio ulogu velike ličnosti pa ćemo navesti dio citata: „Naravno, čista je slučajnost da se pojavi takva jedna ličnost i to upravo u to određeno vrijeme u toj datoj zemlji. Ali ako nju izbrišemo, ostane tražnja za zamjenom, i ta se zamjena nalazi, kakva-takva, ali se nalazi trajno. Slučajnost je bila to što je Napoleon, baš taj Korzikanac, bio vojni diktator čiju je pojavu učinila nužnom francuska republika iscrpljena vlastitim ratom; a da bi, da nije bilo Napoleona, neko drugi popunio njegovo mjesto, to je dokazano time što se takva ličnost i našla svaki put kad je bila potrebna: Cezar, August, Cromwell itd.” (Marx, Engels, 1979c: 183).

S druge strane, Marx je dovoljno korektan pa pojedincu priznaje njegovu društvenu pripadnost, ali ništa više od toga. Nijedan pojedinac nije toliko snažan i važan da se izdigne iz društva kojem pripada. Inače bi taj pojedinac bio apstraktan, a ne konkretan, odnosno bio bi proizvod naših glava, a ne našeg društva.

Mises nas dalje uvjerava kako je „Karl Marx vjerovao da je akumulacija kapitala prepreka. U njegovim je očima jedino objašnjenje za akumulaciju bogatstva bilo da je netko opljačkao nekoga” (Mises, 2006: 36). Mises nam ne pojašnjava u kojem je to smislu Marx mislio u vezi akumulacije kapitala. Tko je god pročitao

barem prvi tom *Kapitala* znao bi da je Marx akumulaciju kapitala smatrao nužnom u razvoju kapitalizma. Konačno, akumulacija kapitala ubrzala je centralizaciju i koncentraciju sredstava za proizvodnju te tako omogućila kvalitativnu promjenu ka ukidanju kapitalizma. Akumulacija kapitala isključivo može biti prepreka s gledišta kapitala kao cjeline jer je kapital-odnosu inherentna kriza koja dolazi u to razornijem obliku, što je više akumulacije. Međutim, s gledišta pojedinačnog kapitala, ona je vrlo poželjna jer mu osigurava opstanak.

Mises nam ovdje želi podvaliti jednu sitnicu, da se akumulacija temelji na pljački. On nam ne kaže je li riječ o prvobitnoj akumulaciji kapitala ili naprosto o akumulaciji kapitala. Razlika je velika. Smatramo da misli na ovu drugu (iako bi nam on rado podvalio prvu za koju Marx nije krio da je bila pljačkaške naravi), stoga je valja pobliže promotriti. Akumulacija kapitala nužna je posljedica logike kapitala koja se temelji na eksploataciji radnika i proizvodnji viška vrijednosti. Eksploataciju radnika Marx je detaljno dokazao u prvom tomu *Kapitala* i ovdje je nećemo detaljno izlagati. Ključno je sljedeće: Marx je pretpostavljao potpunu jednakost radnika i kapitala, jednakost koja je bila potvrđena ugovorom o radu. Radnik kao vlasnik posebne robe – radne snage – dobiva koliko ona stoji, a kapitalist je kao kupac dobiva na konzumiranje. Ovdje se, dakle, vrši razmjena jedne robe (novac) za drugu robu (radna snaga). Iako Marx uvijek pretpostavlja pravnu stranu odnosa kapital-rad, on se bavi ekonomskom stranom. Drugim riječima, jednakost kapitala i rada postoji *de iure*, ali ne postoji *de facto*. Sam Marx je na jednom mjestu napisao da kad bi zaista položaj rada bio jednak položaju kapitala, onda bi suvišni bili zakoni koji štite rad. Već sama činjenica da postoji zakon o radu, ukazuje na nadmoć kapitala.

Ipak, Marx taj proces ne prikazuje kao neki nepravedni proces, niti kapitalista prikazuje kao nekog lošeg čovjeka. Još je u predgovoru označio da je kapitalist utjelovljenje kapitala kao odnosa. On ekonomskom procesu prilazi kao znanstvenik, kao istraživač koji istražuje *sine ira et studio*, stoga reći za Marxa kao ekonomista da je eksploataciju radnika opisao ponajviše neekonomskim terminima, znači ili nepoznavanje njegove teorije ili njeno namjerno falsificiranje.

Evo što je Marx pisao o tome: „U mom izlaganju dobit kapital u stvari i nije ‘samo zakidanje’ ili ‘pljačkanje radnika’. Naprotiv, ja prikazujem kapitalista kao nužnog funkcionera kapitalističke proizvodnje i pokazujem vrlo opširno da ne samo ‘zakida’ ili ‘pljačka’ nego i iznuđuje proizvodnju viška vrijednosti, dakle najprije pomaže da se stvori ono što će zakinuti; ja nadalje iscrpno pokazujem i to da bi kapitalist čak kad bi se pri razmjeni roba razmjenjivali samo ekvivalenti – čim radniku plati pravu vrijednost njegove radne snage – s punim pravom, tj. s pravom koje odgovara tom načinu proizvodnje, dobivao višak vrijednosti” (Marx, Engels, 1979b: 302).

Mises ide dalje od toga uvelike falsificirajući i Marxovu teoriju kriza (Mises ovdje stavlja pojam depresija). Tako Marxu pripisuje sljedeće: budući da, prema

njegovoj teoriji, kapitalisti uskraćuju radnicima dio proizvodnje (zakidaju ih), ovi nisu u poziciji potrošiti ukupnu proizvodnju. „To je vrlo loše” – ovo je znanstveni zaključak Misesa (Mises, 2006: 36)! Dio koji su radnici proizveli ostaje, stoga, nepotrošen i zbog toga nastaju ekonomske depresije. Drugim riječima, Marx je glavnim uzrokom krize u kapitalizmu proglasio nedostatnu potrošnju radnika. Dalje se u tekstu želi pokazati da je to netočno. Nećemo ulaziti u pojašnjenje Misesove tvrdnje, prvo zato što je sama teorija Marxa dana pogrešno i drugo, a to je *modus operandi* profesora Misesa zato što on svoje apriorne tvrdnje usklađuje sa zaključkom pod svaku cijenu.

Mises je Matlhusovu teoriju subkonzuma (nju je ranije i kvalitetnije prikazao Sismondi) imputirao Marxu. Ova teorija Malthusa kaže da neprekidno djelovanje kapitalizma mogu osigurati zemljoposjednici, svećenstvo itd., jer će oni potrošiti ukupnu proizvodnju, a ne radnici ni kapitalisti. Prvi zato što dobivaju plaću koja je manja od vrijednosti roba koje proizvode (za Malthusa je profit naprosto dodatak koji kapitalist stavlja na vrijednost robe), a drugi zato jer im je cilj akumulacija (Rubin, 1929: 297-98). Dakle, kada ne bi bilo trećih lica, došlo bi do subkonzuma jer se proizvedena roba ne bi mogla prodati.⁹

Iako je Marx itekako bio svjestan činjenice da u kapitalizmu postoji masa siromašnih i da radnici nisu u stanju trošiti koliko je sistemu potrebno, on svoju teoriju kriza nije temeljio na tome. Reći da krize nastaju zato što radnici ne mogu kupiti svu robu jest površno i nedovoljno opažanje, opažanje koje Marx sebi nije mogao dopustiti ako ni zbog čega onda zbog njegove metode. Uopće, mogućnost krize nastaje iz jedinstva suprotnosti procesa kapitala. „Cjelokupni prometni proces ili cjelokupni proces reprodukcije kapitala jest jedinstvo njegove faze proizvodnje i njegove prometne faze, proces koji potiče kroz oba ta procesa kao kroz svoje faze(...) Kad bi one bile samo rastavljene, a da nisu jedno, baš onda ne bi bilo moguće nasilno uspostavljanje njihovog jedinstva, ne bi bila mogućna kriza” (Marx, 1972: 410).

Ključna stvar poremećaja su hiperprodukcija roba i hiperakumulacija kapitala. Proizvodnja bez obzira na tržište, dakle bez obzira na radnike – potrošače, u „prirodi je kapitalističke proizvodnje” (ibid.: 417).

Zašto proizvodnja toliko gura prema naprijed? Iz dva razloga: „Zato što u proizvodnju uloženi kapital stalno raste i drugo, zato što se on stalno proizvodnije primjenjuje; za vrijeme reprodukcije i akumulacije stalno se gomilaju sitna poboljšavanja koja će na kraju krajeva izmijeniti cijeli razmjer proizvodnje” (ibid.: 418).

Možemo ovdje vidjeti da je Marx kao dominantni razlog imao na umu proizvodnju, a ne potrošnju. Reći da je samo proizvodnja kriva, ne bi bilo točno, ali njegova dijalektička metoda ne dopušta krute i jednostavne konstatacije.

⁹ Ovdje Keynes stoji na pozicijama Malthusa, ali kod njega, u suštini, efektivna potražnja dolazi od države.

Nismo još došli do uloge radnika – potrošača u krizama, uloge koju im je Mises brzopleta dodijelio. On se nije upitao jesu li radnici jedini potrošači? Jesu li oni najveći potrošači? Prvo navedimo ključnu tvrdnju Marxa, a koju Mises nije naslutio. „Dok radnici proizvode višak vrijednosti oni mogu trošiti. Čim to prestane, prestaje i njihova potrošnja, jer prestaje njihova proizvodnja.” Kao što vidimo, proizvodnja ne pada zato što pada potrošnja, nego je obrnuto, potrošnja pada jer i proizvodnja pada. To je iz pozicije radnika, kojeg spominje Mises. Radnik je važniji u proizvodnji, nego u potrošnji.

Ovo napominjemo zato što je našem profesoru promakla glavna stvar, a koju Marx navodi, kao da je znao za što će se uhvatiti njegovi kritičari: „Sam odnos najamnog radnika i kapitalista sadrži u sebi: 1) da najveći dio proizvođača (radnici) nisu potrošači (nisu kupci) veoma velikog dijela svog proizvoda, naime sredstava za rad i materijala rada; 2) da najveći dio proizvođača, radnici, mogu trošiti ekvivalent svog proizvoda samo dotle dok proizvode više od tog ekvivalenta – višak vrijednosti ili višak proizvoda” (ibid.: 415). Drugi odnos suštinski je već opisan malo ranije u tekstu. Međutim, stvar je u prvom odnosu, u tome što radnici nisu najveći potrošači. Mises je zaboravio da su potrošači i kapitalisti – proizvođači sredstava za proizvodnju, zatim sredstava za potrošnju koji se ugrubo dijele na one koji proizvode životne potrepštine i na one koji proizvode luksuzne proizvode. Potonje Marx definira kao one koji odudaraju od prosječne potrošnje radnika. Prema tome, ako radnik ne kupuje sredstva za proizvodnju (iako on njih troši jer njima radi), a ni luksuzne proizvode, kako onda taj radnik može biti glavni krivac za krize? Čak i životne potrepštine on jedva kupuje da bi se održao na životu, a pod životom imamo na umu određeni prosjek određenog stupnja razvoja društva u prostoru i vremenu.¹⁰

Dakle, potpuno je očito da su pokretački duh (ovo je uvjetno rečeno i misli se na konkurenciju) kapitalizma da proizvodi i akumulira bez granica, anarhija i razdvojenost cjelokupnog procesa kapitala prevladavajući uzroci kriza u kapitalizmu uopće. Ne navodimo uzroke poput opadanja profitne stope, proturječja između društvene proizvodnje i privatnog prisvajanja, pa čak i proturječja u pojavi same robe (što je opisano na prvim stranicama *Kapitala I*) zato što su svi oni međusobno povezani i zato što se Marx fokusirao na prve uzroke kad je izlagao teoriju kriza u *Teorijama o višku vrijednosti II* (1979).

Ne čudi ovaj odnos prema Marxovoj teoriji budući da je za Misesa Marx bio „ekonomski neupućen”. Kao protuargument možemo navesti tvrdnje Ratka Zelenike i Romana Rosdolskog o tome da je Marx pročitao najmanje 1500 knjiga i da njegovi ekscerpti i zabilješke samo o ekonomskim pitanjima iznose oko 1300

¹⁰ Tko ne vjeruje, neka pogleda radnički položaj u današnje vrijeme što se tiče životnih potrepština i samo njih.

stranica – to sve do 1859. i izlaska *Priloga kritici političke ekonomije* (Zelenika, 1998: 430). Kakav je to tempo bio, možemo vidjeti iz podatka da je od rujna 1850. do listopada 1851. Marx ekscerptirao djela pedeset i dvoje ekonomista (Rosdolsky, 1975: 14).

7. Zaključak

Austrijska škola ekonomske misli poznata je kao veliki kritičar marksizma. Svi njeni sljedbenici postupaju na sličan način kada je u pitanju Marxova misao. Ne trude se dovoljno proučiti predmet istraživanja, često navode Marxove citate izvan konteksta, neki put ih falsificiraju, pogrešno interpretiraju misli koje po svojoj suvislosti zaslužuju da ih se shvati i interpretira ispravno. Uopće, austrijanci imaju specifičnu metodu: apriornu tezu koja se nerijetko svodi na ukazivanje Marxovih zabluda, grešaka, nedosljednosti, logičke neodrživosti i promašenosti ekonomskih i političkih zaključaka dokazuju, verificiraju vrlo nasilno. Umjesto da samu početnu tezu već verificiraju, odnosno da im je ona glavna analitička preokupacija, oni polaze od nje kao date. A verifikacija početne teze trebala bi se odvijati kroz detaljno proučavanje i ovladavanje dotičnim predmetom istraživanja (kritike).

Najpoznatije lice ove škole za pitanja marksizma ipak je Ludwig von Mises. On je otišao najdalje u kritici kako Marxove misli tako i socijalizma. Njegov mentor i učitelj Böhm-Bawerk jest prvi napisao kritiku Marxova ekonomskog sistema, ali Mises joj je posvetio dobar dio svoje naučne karijere. Tim više razočaravaju njegovi rezultati.

Mises je autoritet austrijske škole u pitanjima marksizma. Upravo zato je bilo potrebno obraditi njegovu kritiku. Ali, obraditi njegovu kritiku marksizma, a ne socijalističke revolucije ili samog socijalizma. Nas nisu zanimala njegova djela u prvim dekadama prošlog stoljeća, nego njegova predavanja nakon Drugog svjetskog rata koja su pretočena u knjigu pod nazivom *Marxism Unmasked: From Delusion to Destruction*. Kao dovoljno zreo intelektualac, nakon mnogo napisanih djela, nakon nekoliko desetljeća bavljenja Marxovom misli, Mises je prilično iskreno govorio i pisao o svojim rezultatima. Umjesto da analiziramo njegova djela o nemogućnosti socijalizma i planiranja, mi smo analizirali njegovu obradu Marxa. Naime, znanstveni socijalizam vezan je uz Marxovo ime i ako se njegove učenje ne razumije, još manje se može razumjeti i sistem koje ono hoće izgraditi. K tome, željeli smo prikazati Misesov *modus operandi* u konkretnom slučaju.

Pritom je naša analiza imala za cilj naprosto ukazati na pogrešni, falsifikatorski i poražavajući pristup Misesa. To nije bio težak zadatak zbog velikog broja argumenata koji su išli tome u prilog. No, morali smo ih sistematizirati i poneke

izostaviti. U tome je značaj ovog rada – u njemu se prvi put navode pogrešni citati, dezinformacije i lažni navodi glavnog predstavnika austrijske škole pri čemu ih se suočava s izvornim napisima u Marxovim djelima. Na taj način čitatelj može vidjeti bankrotstvo austrijske škole.

Prema tome, nas ovdje nisu zanimala historijske okolnosti, teorijska analiza pozadine Misesovih krivotvorina niti daljnja objašnjenja. Mi smo željeli pokazati da Mises nije bio u stanju učiniti ono najosnovnije kod svake kritičke analize – proučiti predmet kritike!

Teorijski temelji bilo koje škole ekonomske misli počivaju na kritici njenih prethodnika ili idejnih protivnika. Ona može biti potpuna negacija i odbacivanje ili sinteza pripadajućih ideja kroz njihovu (kritičku) preradu. Sukladno tome, postavlja se pitanje – kako možemo smatrati austrijsku školu uopće, a Misesa posebno, vjerodostojnima kada se njihova teorija jednim dijelom razvijala ne negacijom ili sintezom ideja, nego njihovim sakaćenjem na Prokrustov način?

LITERATURA:

1. Dragičević A. (1965.). *Leksikon političke ekonomije 2*. Zagreb: Informator
2. Deborin A. (1960.). *Uvod u filozofiju dijalektičkog materijalizma sa predgovorom Plehanova*. Sarajevo: Veselin Masleša
3. Engels F. (1973.). *Razvoj socijalizma od utopije do nauke*. Zagreb: Naprijed
4. Godechot J. (1987.). *Revolucije 1848*. Beograd: Nolit
5. Lukač Dž. (1977.). *Lenjin. Studija o povezanosti njegovih ideja*. Beograd: BIGZ
6. Marx – Engels (1957.). *Pisma o historijskom materijalizmu*. Beograd: Kultura
- (1958.). *PREPISKA; II. tom (1854-1860)*. Beograd: Kultura
- (1959.). *PREPISKA; III. tom (1861-1867)*. Beograd: Kultura
- (1967.). *Rani radovi*. Zagreb: Naprijed
- (1977.). *Dela* (tom 15). Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret
7. Marx K. (1946.). *Beda filozofije*. Beograd: Kultura
- (1947.). *Kapital I*. Zagreb: Kultura
- (1956.). *Prilog kritici političke ekonomije*. Beograd: Kultura
- (1972.). *Teorije o višku vrijednosti II*. Beograd: Prosveta
- (1973.). *Kritika gotskog programa*, Zagreb: Naprijed
- (1979.). *Osnovi kritike političke ekonomije I*. Beograd: Prosveta
8. Mehring F. (1958.). *Karl Marks*. Beograd: Kultura

9. Mises, L. (2006.). *Marxism Unmasked: From Delusion to Destruction*. New York: Foundation for Economic Education
10. Plehanov, V.G. (1953.). *Protiv revizionizma*. Zagreb: Kultura
- (1958.). *Prilozi historiji materijalizma*. Zagreb: Naprijed
- (1962.). *Iz filozofskih radova (zbornik)*. Zagreb: Naprijed
12. Rosdolsky R. (1975.). *Prilog povijesti nastajanja Marxova "Kapitala": nacrt "Kapitala" iz 1857-1858 I, II*. Beograd: 'Komunist'
13. Rubin I. (1979.). *A History of Economic Thought*. London: Ink Links Ltd
14. Wheen F. (2009.). *Marxov kapital*. Zagreb: Srednja Europa
15. Zelenika R. (1998.). *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela* Rijeka: Ekonomski fakultet u Rijeci

Internet izvori:

15. Marx K., *Nadnica, cijena i profit*, 2009, <http://www.scribd.com/doc/23313535/Karl-Marks-Nadnica-Cijena-i-Profit>
16. Mises, L., *Ekonomija i pobuna protiv razuma-1*, 2013 <http://katalaksija.com/2013/04/25/ekonomija-i-pobuna-protiv-razuma-1/>
17. Riazanov D., *Lassalle and Bismarck*, 1928, <http://marxists.org/archive/riazanov/1928/07/lassalle.htm>

A CRITIQUE OF MISES' CRITICISM OF MARX

Summary

Main theme of this work is critique of Mises' criticism of Marx. It is divided in six parts and conclusion. First part explains hypothesis and motives of this work. Main representative of austrian school – Ludwig von Mises – as the radical critic of Marx's economic thought and Marx's thought in general, unsuccessfully studies its basics and also didn't manage to display them with full truth. He didn't accomplish that and therefore his critique of Marx is false and brought to question Mises' integrity and honor as a scientist. Work describes chapter by chapter Mises' book in which he criticizes Marx's thought and proves Mises' incredibility and dishonesty as a scientist and as a critic. Second part explores Mises' critique of certain philosophical foundations of Marx's thought. Further, the third part describes certain critique of Marx's political thought. Fourth part analyzes Mises' critique of Marx's understanding of economic questions including iron law of wages and economic crises.

Keywords: Mises, Marx, critique, marxism, dialectical materialism, philosophy